

Opus 97

151

ԾՐԱԳԻՐ

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԱԿԱՆ

ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

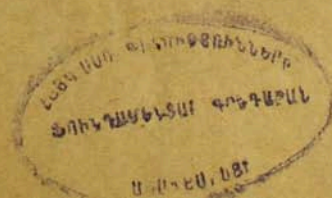
աւերացւած 1907 թ. ընդհ. ժողովի
(կողմից)

~~1147~~
~~244~~
~~560~~

Տպ. Ն. Աղանեան, Թիֆլիս

1917

A I
18901

4(47.935)
- 89

ԾՐԱԳԻՐ

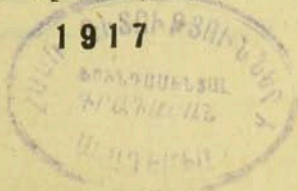
ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԱԿԱՆ

ԴԱՐՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

(Վաւերացւած 1907 թ. ընդհ. ժողովի
կողմից)

A
18901

Յսլ. Ն. Աղանեան, Թիֆլիս

28

Ծ Ր Ա Գ Ի Ր

I.

Ը Ն Դ Ն Ա Ն Ո Ւ Ր Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մարդկութեան առաջադիմութիւնը, որ գնալով ազատում է մարդուն բնութեան ուժերի հպատակութիւնից և նրա հլու սպասաւորը դարձնում երբեմնի ասուլածներին, չէ կարող կատարեալ նկատելի, քանի դեռ մարդկային մտքի և աշխատանքի նւաճումները հաւասարապէս չեն ծառայի հասարակութեան բոլոր անդամների բարօրութեան:

Բոլոր հասարակութիւնների մէջ՝ դեռ անյիշատակ ժամանակներից ի վեր՝ մենք դիտում ենք դասակարգային բաժանումներ — իշխողներ և հպատակներ, կեղեքողներ և կեղեքւողներ:

Հասարակութիւնն ամեն տեղ վերածւած է երկու անհւասար հատւածների. — շահագործող փոքրամասնութիւնը, իր ձեռքն առած համայնքի, ցեղի հասարակական և քաղաքական կեանքի դեկը, ստեղծում է օրէնքներ ու իրաւակարգեր, որոնց միջոցով խլում է

աօխասաւոր մեծամասնութեան ձեռքից նրա արտադրած բարիքները և դարձնում նոր զէնք՝ նոյն աշխատաւորներին աւելի և աւելի հպատակեցնելու, կեղեքելու համար:

Աշխատանքի կազմակերպւած շահագործման նախնական և ամենակոպիտ ձևն էր հնադարեան ստրկութիւնը, մի սիստէմ, որով աշխատաւորներին ահագին բանակներ, զուրկ մարդկային ամենատարրական իրաւունքներից, մատնւած էին իրենց տէրերի անսահման քամահաճոյքին:

Նրան յաջորդեց միջնադարեան ճորտութիւնը, համեմատաբար աւելի մեղմ, բայց աւելի լայն շրջան ընդգրկող սիստէմ, ուր աւատականութիւնը (ֆէօդալիզմ) — թագաւոր ու զօրավարներ, վասսալներ, աշխարհիկ ու հոգևոր իշխանութիւններ — կազմակերպւած իբրև կեղեքիչներին մի հզօր ու համաստալած բանակ, ծծում էր բազմամիլիոն գիւղացիութեան վասսալը, հրով ու սրով լոեցնելով նրա ազատագրական ամեն մի ձգտումը:

Փոքր ինչ ազատ շունչ էին քաշում այդ միջնադարեան հասարակութեան մէջ՝ առևտրական ու արհեստաւոր դասերը, որոնց ծառայութեանը առանձնապէս պէտք ունէին իշխողները: Արդիւնագործութեան ու հազորդակցութեան միջոցների զարգացման հետ՝ բնական տնտեսութիւնը միշտ աւելի ու աւելի վերածուում էր փողային տնտեսութեան. հնչուն դրամը դառ-

նում էր փոխանակութեան միակ միջոցը, մի ոյժ, որի առջև խոնարհուում էին պատերազմասէր, արկածախնդիր հրամանատարները, և առևտրական տարրը, իբրև այդ նոր ոյժի ներկայացուցիչ, իբրև միջնորդ արժէքների փոխանակութեան մէջ, ստանում էր միշտ աւելի ու աւելի ծանրակշիռ գործօնի նշանակութիւն պետական կեանքում, վայելում էր զանազան առանձնաշնորհումներ և յարաբերական ազատութիւն:

Արհեստաւոր տարրերն ևս, շնորհիւ իրենց մէջ վաղաժամ առաջացած համքարական կազմակերպութիւնների ու հաւաքական պայքարների, կարողանում էին որոշ չափով մեղմացնել իրենց դրութեան վրայ ծանրացած ճնշումները:

Ահա այդ տեսակ, համեմատաբար նպաստաւոր պայմաններում աճելով, հասարակական երկու մասերն առաջ բերին ժամանակի ընթացքում այն պատմական, հռչակաւոր երբորդ դասակարգը, բուրժուազիան, որին վիճակւած էր՝ գիտակից ոյժերի աջակցութեամբ՝ ահագին յեղաշրջում կատարել հասարակական յարաբերութիւնների մէջ:

Հասնելով զարգացման որոշ աստիճանի՝ նա ըմբոստացաւ աւատական կարգերի դէմ և սկսեց կազմակերպւած, երկարատև կռիւ: Հրապարակ իջնելով յանուն ազատութեան՝ նա քաշեց իր ետևից և աշխատաւոր մասսաներին: Աւատական ու յարակից կարգերը

չը դիմացան նրանց միացած գրոհին և խորտակեցին: Այդ կարգերի մնացորդները, այլ և այլ չափերով, յարտակեցին միայն յետամնաց երկրներում:

Ազատած աւատականութեան կապանքներից՝ բուրժուազիան մի նոր դարագլուխ բաց արաւ համաշխարհային էւօլիւսիօնի մէջ, հակայական թռիչք հաղորդեց մարդկային աշխատանքին, արդիւնաբերութեան և առևտրին:

Այդ բոլորը բուրժուազիայի պատմական դերի դրական կողմն է: Սակայն խորտակելով աւատական իրաւակարգը, նոյն բուրժուազիան հաստատեց իր սեփական իշխանութիւնը: Կեղեքման մենաշնորհը վայրենի բիրտութից անցաւ քաղաքակիրթ ոյժին — կապիտալին:

Մեծ Յեղափոխութեան հռչակաւոր նշանաբանները — ազատութիւն, հաւասարութիւն, եղբայրութիւն — որոնց համար աշխատաւորը չէր զլացել իր արիւնը թափելու, մնացին իբրև պատրանք նրա համար, իսկ բուրժուազիայի ձեռքին՝ իբրև միջոց գրաւած դիրքը ամրապնդելու:

Ուրիշ կերպ չէր կարող լինել, քանի դեռ անձեռնմըխելի էր մնում մասնաւոր սեփականութեան սկզբունքը, որ հիմնաքարն է հասարակական անհաւասարութեան:

Որքան աւելի է առաջադիմում տեխնիկան, որքան աւելի է զարգանում խոշոր մեքենային արդիւնագործութիւնը, այնքան աւելի է ուժեղանում ու ծաւալում բուրժուազիայի տիրապետութիւնը: Մանր արդիւնագործողները, անկարող լինելով դիմանալ մրցման, հետզհետէ զրկւում են իրենց աշխատանքի միջոցներից և խտացնում օրավարձով բանող սեփականագուրկների շարքերը: Արդիւնագործութիւնը կենտրոնանում է: Կապիտալը, հարստութիւնները ամբարւում են շահագործող փոքրամասնութեան ձեռքում, որը յենւած իր նիւթական ուժի վրայ, իր ձեռքն առած քաղաքական դեկը — առաջադէմ երկրներում — ձգտում է յաւերժացնել իր դիրքը, յարմարեցնել ամբողջ հասարակական կազմը իր դասակարգային շահերին, դնել իր յատուկ դրօշմը հասարակական բոլոր երևոյթների վրայ:

Միլիտարիզմի, կանգուն, մշտական գօրաբանականների միջոցով՝ նա ապահովում է ներսում իր տիրապետութիւնը, իսկ դրսում գրաւում է շուկաներ, իր ապրանքները արտահանելու համար: Յաճախ արհեստական կերպով նա ուժ է տալիս միլիտարիզմին՝ ազատ կապիտալների գործադրութեանը նոր ասպարէզներ բանալու նպատակով:

Շահագործելով ազգային, կրօնական ու պետական գաղափարները, նա միևնոյն ժամանակ կանգնում է միջազգային հողի վրայ և շահագործում է նաև միջազգային յարաբերութիւնները:

Տեխնիկայի հսկայական կատարելագործումները, ըստ
երևոյթին, պիտի թեթևացնէին աշխատաւոր մարդու
բեռը և նւազ աշխատանքի հետ համեմատաբար աւելի
մեծ բաժին յատկացնէին նրան. ըայց նրանք հակառակ
հետևանքներ առաջացրին, շնորհիւ մասնաւոր տնտե-
սութեան սխառէմին: Աշխատանքի մի խոշոր մասը մը-
նում է անվճար, աշխատաւորն ստանում է բաշխման
մօմէնտում իր արտադրած արժէքների չնչին մասը
միայն: Մեքենաների ներմուծման հետ հետզհետէ նւա-
զեց աշխատաւոր ձեռքերի պահանջը, որոնք վաճառքի
նիւթ են դարձած, իբրև շուկայի ապրանք: Աշխատա-
ւորի գործօն մասնակցութեան բաժինը արդիւնագոր-
ծութեան մէջ միշտ աւելի և աւելի կրճատուեց:

Կենտրոնացնելով արդիւնագործութիւնը, սեփականա-
զուրկ դարձնելով մանր արդիւնագործողներին, կապի-
տալիզմը քայքայման մատնեց աշխատաւորների ընտա-
նիքները, գործարան քաշեց կանանց և նոյնիսկ երե-
խաներին. մի հանգամանք, որ չէր կարող չը նպաստել
օրավարձի նւազման:

Չը նայած անսանձ շահագործումներին ու հարստա-
հարութիւններին, նոյն աշխատաւոր ընդհանրութեան
վզին են ընկած իրենց աւերիչ ծանրութեամբ՝ հարկե-
րը, մաքսերը, մենավաճառումները, աքցիղները և յա-
րաճուն միլիտարիզմի պատուհասը, որի էական նպա-
տակն է ամուր կռիւ աշխատաւոր ժողովուրդներ
ստրկութեան շղթաները:

Ոչ պակաս աղէտաբեր է կապիտալիզմը աշխատաւոր դասակարգի համար՝ իր ներքին ճակատագրական հակասութիւններով:

Շնորհիւ մասնաւոր տնտեսութեան սիւսէմին, գործատէրերի տենդային մրցակցութեան՝ կապիտալիստական արդիւնագործութիւնը անկարող է հաւասարակընդունութիւն պահպանել պահանջի և առաջարկի միջև. դրանից առաջ է դալիս արդիւնագործական անարխիա, որի էական յատկանիշներն են՝ պարբերական տագնապներ, մասսային անաշխատութիւն, սնանկութիւններ, գոյութեան ընդհանուր անապահովութիւն և այլն: Ստեղծոււմ է վիճակների մի ցայտուն հակապատկեր. մի կողմից՝ աշխատաւոր մասսաների մերկ, կիսաքաղց գոյութիւն, միւս կողմից՝ ամբարւած առասպելական հարստութիւններ, որոնց մէջ լողում է արտօնաւորւած փոքրամասնութիւնը և որոնք սակայն նոյն այդ աշխատաւորների ստեղծագործութիւնն են: Այդպիսով բուրժուական հասարակութեան մէջ ծայրայեղ թշւառութիւնն առաջանում է հէնց ծայրայեղ առատութիւնից:

Կապիտալի կենտրոնացումը և նրա հետ կապւած աշխատաւոր խաւերի պրօլետարացումը (սեփականագործի դառնալը) տարբեր երկրներում կատարւում է տարբեր ոյժով ու չափերով, համաձայն այդ երկրների առանձնայատուկ—բնական, կուլտուրական քաղաքական—պայմաններին: Այդ վերջինների շարքում առաջնակարգ տեղ է բռնում հողագործութեան զարգացման ծաւալն ու աստիճանը:

Գիւղական աշխարհում էւօլիւսիօնը տարբեր բնոյթ ունի։ Այնտեղ չի նկատուում հողի կենտրոնացումն։ Սակայն կապիտալիզմի բացասական ներգործութիւնը արտայայտուում է նաև այնտեղ՝ գիւղացիական այն տարբերի ճակատագրի վրայ, որոնք ապրում են իրենց սեփական աշխատանքի արդիւնքով, լինեն դրանք գիւղական պրօլետարներ, թէ իրենց մի կտոր հողի վրայ աշխատող գիւղացիներ։

Մինչդեռ արդիւնագործական, ինդուստրիական աշխարհում բանւորութիւնը շահագործուում է կապիտալիստների կողմից ուղղակի, անմիջական կերպով, գիւղում, բացի այն, որ տեղի ունի անուղղակի շահագործումն ապրանքների փոխանակութեան շրջանում, մենք տեսնում ենք նաև ուղղակի շահագործում հողատէրերի և գիւղական բուրժուազիայի կողմից՝ կապալի, օրավարձի և փոխատուութեան ձևով։

Այդ բոլորի շնորհիւ դասակարգային հակամարտութիւն առաջ է գալիս նաև գիւղում, ուր մի կողմը կանգնած է ձրիակեր-շահագործողների դասակարգը՝ հողատէրն ու բուրժուան, իսկ միւս կողմը՝ իր քրտինքով ապրող աշխատուոր գիւղացիութիւնը։

Սրելով այդ երկու դասակարգերի յարաբերութիւնները, կապիտալիստական կարգերն անուղղակի ծանրանում են ուրեմն նաև աշխատաւոր գիւղացիութեան լայն խաւերի վրայ, — ծանրակշիւ հանգամանք մանա-

ւանդ այն երկրներում, ուր գիւղացիութիւնը կազմում է ազգաբնակութեան գերակշռող տարրը:

Այդպիսով ոչ միայն արդիւնագործական պրօլետարիատը, այլ և աշխատաւոր գիւղացիութիւնը աւելի և աւելի դըրում են անհաշտելի հակառակութեան մէջ՝ տիրող բուրժուա-կապիտալիստական կարգերի հետ:

Տարբեր բնոյթ ունի երկու աշխարհներում նաև կապիտալիզմի շինարար դերը: Արդիւնագործութեան, ինդուստրիայի աշխարհում կապիտալիզմը՝ համայնացնելով աշխատանքը, տալով բոլոր գործառնութիւնները վարձու աշխատաւորների ձեռքը, հեռացնելով կապիտալիստներին գործօն մասնակցութիւնից արդիւնագործութեան մէջ, նպաստելով պրօլետարիատի դասակարգային ինքնաճանաչութեան աճման ու կազմակերպման՝ դրանով իսկ նախապատրաստում է ապագայ սօցիալիստական հասարակութեան նիւթական և հոգեբանական, խարիսխները, հարթում է նրա իրականացման ճանապարհը:

Այդպիսով, ինդուստրիական շրջանում աշխատանքն արդէն համայնացած լինելով, սօցիալիզմի իրականացումը պահանջում է միայն արդիւնագործութեան միջոցների համայնացումն, մինչդեռ գիւղական աշխարհում, ուր չի նկատուում հողերի կենտրոնացում, սօցիալիզմի իրականացման համար անհրաժեշտ է համայնացնել և արդիւնաբերութեան միջոցները — հող, մեքենաներ և

այլն, — և՛ աշխատանքը՝ կօօպերատիւ ձեռնարկների միջոցով:

* * *

Հասարակական ընդհանուր էւօլիւսիօնի այդ ընթացքը առաջ բերելով մրցում անհատ շահագործողների միջև, մրցում առանձին երկրների շահագործող դասակարգերի միջև, կռիւ դրամատէրերի և աշխատաւորների միջև, կռիւ յաճախ նոյնիսկ աշխատաւորական խմբումներին միջև — պատճառ է դառնում մարդկային անչափ էներգիայի ապարդիւն վատնումին: Բաժին տալով մարդկութեան մի մասին մաշող աշխատանքը, միւսին պարապ ու զւարճամոլ կեանքը, մէկին թողնելով քայքայել թշւառութիւնից, միւսին այլասերել հարստութիւնից — նա դրանով իսկ հանդիսանում է զօրեղ խոչընդոտ մարդկային առաջադիմութեան գործում:

Կապիտալիզմի սնանկութիւնը ակներև է. կուլտուրական առաջադիմութեան դրօշակը իրօք անցել է արդէն աշխատաւոր դասակարգերի ձեռքը, որոնք հակադրում են կապիտալիզմին՝ սօցիալիզմը:

Սօցիալիզմի վարդապետութեամբ առաջնորդւելով, աշխատաւոր դասակարգերը ձգտում են վերացնել կապիտալիստական մասնաւոր սեփականութիւնը և նրա հետ կասլւած անարխիական արդիւնագործութեան սիստէմը, հասարակական ընդհանուր սեփականութիւն

դարձնել աշխատանքի, արդիւնագործութեան միջոցները—հողը, հանքերը, գործարանները, հաղորդակցութեան ու փոխանակութեան միջոցները և այլն— և բովանդակ տնտեսութիւնը կազմակերպել ու ղեկավարել հաւաքակազմութիւն:

Այդ հսկայական յեղաշրջումը կը կատարուի յօգուտ ոչ միայն աշխատաւորների, այլ և բովանդակ մարդկութեան: Բայց քանի որ նա հակասում է ունևոր, իշխող դասակարգերի անմիջական շահերին, ուստի աշխատաւոր ընդհանրութեան ազատագրումը կարող է էապէս կատարուել նոյն աշխատաւորների ձեռքով, ներանց հաւաքական կուռով: Այդ կուռի մէջ միանում են, ձեռք ձեռքի տալիս՝ քաղաքային արդիւնաբերական պրօլետարիատը, աշխատաւոր գիւղացիութիւնը և յեղափոխական ինտելլիգենցիան:

Ինչպէս յաճախ դիտուել է պատմութեան ընթացքում, այսօր ևս ամենաառաջադէմ հոսանքի՝ սօցիալիզմի կողմն են անցնում—երբեմն նոյնիսկ իշխող դասակարգերից— առաւելապէս գիտակից տարրերը, մտաւոր ու բարոյական հեղինակութիւնները, որոնք և ուժեղ աջակից են հանդիսանում աշխատաւոր ժողովրդի դատին, նրա վարած կուռին:

Այդ կուռը մղուել է ամբողջ պատմութեան ընթացքում. հարստահարւած աշխատաւորութիւնը ըմբոստացել է յաճախ տիրող սէֆիմի դէմ, բայց անկազմակերպ՝

տարտամ վիճակում, առանց նպատակի պարզ գիտակցութեան և առաջնորդելով ուրիշ տարրերից, ծառայելով գլխաւորապէս նրանց շահերին: Միայն այն ժամանակ, երբ աշխատաւոր դասակարգերը իրենց արեամբ նւաճեցին քաղաքական և քաղաքացիական շատ թէ քիչ ընդարձակ իրաւունքներ, երբ նրանք ձեռք բերին հնարաւորութիւն՝ որոշ չափով օգտւելու քաղաքակրթութեան ընդհանուր հոսանքից—այն ժամանակից միայն նրանք սկսեցին իրենց սեփական քաղաքականութիւնն ունենալ. նրանց ձգտումները՝ մինչ այն անկերպարան՝ արտայայտեցին դասակարգային շահերի ներհակութեան աւելի և աւելի յստակ գիտակցութեամբ, նրանց ըմբոստացումները՝ մինչ այն տարերային ու բաժան-բաժան՝ վերածեցին կազմակերպւած ու սիստեմատիկ պայքարի, աշխատաւորական ուրոյն լօզունգներով:

Սօցիալիստական շարժումն իր էութեամբ միջազգային է: Բոլոր երկրների աշխատաւոր տարրերը, իբրև միևնոյն տնտեսական սիստէմի գոհեր, պիտի միանան և արդէն միանում են համաշխարհային մի հլօր եղբայրակցութեան մէջ, ու գիտակ իրենց բարձր առաքելութեան, վստահ իրենց յաղթանակի վրայ, դիմում են կազմակերպւած կռիւ ճանապարհով դէպի նոր, սօցիալիստական կարգերը:

*
* *

Աշխատաւոր ընդհանրութեան կազմակերպւող և միշտ

աւելի աճող ոյժին՝ բուրժուազիան հակադրում է իր յատուկ քաղաքականութիւնը, որը տարբերում է, համաձայն միջավայրի պայմաններին: Այն երկրներում, ուր նա գերիշխող է, ուր նրա ձեռքումն է քաղաքական ղեկը, նա բացարձակ կռիւ է մղում աշխատաւորական բանակի դէմ, միացնելով իր հետ բեկորները աւատական իշխանութեան, որի դէմ էր հանում նա մի ժամանակ նոյն աշխատաւոր մասսաներին: Իսկ այն երկրներում, ուր աշխատաւորները սթափուել են կապիտալիզմի դեռ մատաղ հասակում և սկսել են իրենց կրօնը միաժամանակ շահագործման բոլոր ձևերի դէմ բուրժուազիան, լինելով թշնամի և՛ միապետական ուժ-ժիմին և՛ աշխատաւորական շարժման՝ մերթ խրախուսում է աշխատաւոր բանակը ընդդէմ միապետութեան, որի գոյութեամբ կաշկանդւած է տեսնում իր զարգացումը, մերթ թե է տալիս նոյն միապետութեան, երաշխատաւորների աջողութիւնները սպառնում են խախտել իր հիմնական դիրքերը:

Դասակարգային կռիւը բարդանում է մասնաւորապէս այն երկրներում, ուր գերիշխող ազգութեան ներկայացուցիչները, իրենց ձեռքն առնելով պետական և հասարակական բոլոր հաստատութիւնները, ճնշում են թոյլ ազգերին և առհասարակ փոքրամասնութիւն կազմող միութիւններին:

Զրկւելով հասարակական ու պետական կեանքին ակ՞

տիւ մասնակցելու հնարաւորութիւնից, տուժելով և՛ նիւթապէս, և՛ կուլտուրապէս, այդ թոյլ միութիւնները յետ են մնում առաջադիմութեան ճանապարհի վրայ, և այդպիսով դանդաղում է համամարդկային կուլտուրայի հետ աշխատաւորի սօցիալական ազատագրութիւնը, քանի որ այդպիսով խոչնդոտ է դրւում մի կողմից՝ դասակարգային հակամարտութեան զարգացմանը ճընշւած ազգութիւնների մէջ, միւս կողմից՝ ճնշող ու ճընշւող ազգերին պատկանող աշխատաւոր դասակարգերի համերաշխութեանը:

Փոքրիկ, նւաճւած կուլտուրական միութիւնների մէջ աշխատաւոր տարրերը, կուեւրով հանդերձ իրենց ցեղակից բուրժուազիայի դէմ, միևնոյն ժամանակ նախանձախնդիր են իրենց ուրոյն ազգային կուլտուրայի, որը ստեղծել է ժողովրդական առանձնայատուկ հոգեբանութիւն:

Ազգային ճնշումների դէմ մղւող կռիւն աւելի յամառ ու յաղթանակող է դառնում՝ շնորհիւ այն հանգամանքի, որ այժմ այդ կուլտուրայի ներկայացուցիչները միայն ազգի «վերին» խւերը չեն. ազգային կուլտուրան թափանցում է ժողովրդական լայն մասսաների մէջ ու դառնում նրանց սեփականութիւնը և առաջադիմութեան միջոցը: Ժողովրդական մասսաներն իրենց իներտ դրութիւնից գիտակից կեանքի ասպարէզ նետւելով, ետքւան են հանում թազնւած ուժեր՝ կուլտուրական-հասարակական աշխարհում:

Փափագելով հանդերձ ոչնչացնել բոլոր սահմաններն ու խտրութիւնները ազգերի միջև, ձգտելով հանդերձ կազմակերպել մեկ, ներդաւենակ, ամբողջական մտրդկութիւն, ի տեղի այսօրւայ կտրատւած, բաժան-բաժան և հակամարտ աշխարհի, սօցիալիզմի իրականացումը չի պահանջում այժմեան ուրոյն ազգայնական միութիւնների իսպառ ձուլումը. միութիւններ, որոնք իրենց պատմականօրէն ժառանգած բեղմնաւոր առանձնայատկութիւններով կարող են միայն հարստացնել ապագայ սօցիալիստական մարդկութիւնը:

* * *

Աշխատաւոր դասակարգերի կռիւը յանուն սօցիալիզմի առաջ է տարւում բոլոր հնարաւոր միջոցներով— տնտեսական և քաղաքական հողի վրայ: Օգտւելով խոշոր տնտեսութեան ներկայացրած առաւելութիւններից, գործարանական բանւորները ձգտում են կազմակերպւել, առաջ տանել տնտեսութեան բոլոր բարդ գործաւնութիւնները միմիայն իրենց ոյժերով և իրականացնել դեռ ներկայ կարգերում— կօօպերատիւներ, արդիւնաբերող ու սպառող ընկերակցութիւնների միջոցով— համայնական սեփականատիրութեան ու տնտեսութեան մի քանի ձևերը:

Կօօպերատիւ աշխատանքը տարածւում է նաև գիւղական աշխարհում, ուր միևնոյն ժամանակ կատարե-

A I
1890

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՊԱՏԵՐԱՆ
ԳՐԱԳՐԱՐԱՆ
ԵՎ ԳՐԱԳՐԱՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

լագործւում են արդէն վաղուց գոյութիւն ունեցող համայնական սեփականատիրութեան ու աշխատանքի տեսակները: Կօօպերասիօնները ոչ միայն միջոց են որոշ չափով ապահովելու աշխատաւորների առօրեայ շահերը, այլև ճանապարհ՝ գործնականապէս համայնական ոգով դաստիարակելու աշխատաւորներին, պատրաստելու նրանց ապագայ սօցիալիստական կազմակերպութեան համար:

Աշխատաւորական կուսակցութիւնները միւս կողմից անդադար կռիւ են մղում քաղաքական հողի վրայ, քանի որ տիրող անհաւասարութիւնը պահպանւում է գլխաւորապէս բուրժուազիայի քաղաքական գերիշխանութեամբ:

Օգտւելով անցեալի փորձերից և իրենց յարաճուն ազդեցութիւնից, նրանք պատրաստւում են ձեռք ձգելու քաղաքական դեկը, որպէս զի ստեղծեն նպաստաւոր պայմաններ իրենց սօցիալական իդէալի իրագործման համար, — ուսովարացնել ամենալայն չափերով քաղաքական կազմակերպութիւնը, վերածել պետութիւնները դաշնակցական-ուսովար հանրապետութիւնների՝ ապակենտրոնացման ամենաընդարձակ հիմքերի վրայ և իրագործել էքսպրօպրիացիայի (արտագրաւում) միջոցով սօցիալիստական կարգերը:

Սօցիալիզմը կը հաւաքէ իր դրօշակի տակ ամբողջ տառապող մարդկութիւնը, կուեկու համար միջազգայ-

նօրէն կազմակերպւած շահագործման ու բռնակալութեան դէմ:

Նա կը հարթէ ճանապարհը դէպի անհատի և հասարակական միութիւնների ազատ, բազմակողմանի և ներդաշնակ զարգացումը. նա հրապարակ կը հանէ այն բոլոր դրական ուժերը, որոնք թագնւած են մնում այլ և այլ ձևերով արտայայտող ճնշումների տակ:

Նա կը խորտակէ այն բոլոր անջրպետները, որոնք շերտաւորում են ժամանակակից հասարակութիւնը, բաժանելով նրան հպատակ ու հակամարտ, թշնամացած դասակարգերի:

Նա վերջ կը դնէ շահագործման բոլոր յայտնի ու դիմակաւորւած ձևերին. կը միացնէ բոլոր ժողովուրդները մի հոյակապ Դաշնակցութեան մէջ՝ խաղաղ աշխատակցութեան հողի վրայ. նա կ'առաջնորդէ դէպի իսկական թագաւորութիւնը «ազատութեան, հաւասարութեան և եղբայրութեան»:

Եւ այդ իդէալը բոլոր տանջւածների ու հալածւածների՝ չի ներկայանում մեզ՝ իբրև մի անհող, անխարխս ցնորք, այլ միանգամայն իրագործելի մի հնարաւորութիւն, որովհետև նա ոչ միայն բղխում է իրերի օքեկտիւ տարբերային ընթացքից, այլև թելադրում է հրամայականօրէն՝ պատմութիւնն առաջ շարժող մասսաների ու անհատների կամքից, խղճից ու բանականութիւնից:

Պատմութեան օրեկսիւ ու սուրբեկսիւ ստեղծագործող
ուժերի զուգաւորման մէջն է զբաւականը այն անտա-
րակուսելի յաղթանակի, որ պիտի տանէ աշխատաւոր
մարդկութիւնը ընդդէմ թէ բնութեան կոյր ուժերի և
թէ հասարակութեան մէջ դարեւորով թագաւորող ստոր-
կութեան ու անարդարութեան:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՊԱՅԱՆՋՆԵՐ

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը իբրև յեղափոխական և սօցիալիստական մի կուսակցութիւն, ձգտում է պաշտպանել հայ աշխատաւոր զանգուածների ընդհանուր շահերը թէ տնտեսական-դասակարգային, թէ մարդկային-քաղաքական և թէ ազգային-կուլտուրական, նպատակ ունենալով ժողովրդի ձեռքը տալ կառավարութեան ղեկը և ներկայ միապետական ու դրամատիրական կարգերը փոխարինել լայն ռամկավարութեամբ և արդիւնաբերութեան միջոցների համայնացումով:

Ղեկավար ունենալով սօցիալիստական սկզբունքները, ձգտելով մեր նպատակին ոչ թէ քաղաքական անջատման ճանապարհով, այլ պետական կարգերի վերակազմութեամբ, դաշնակցական հիմքերի վրայ, և նրկատի ունենալով մեր բնական վայրերի իրական ու հասունացած պէտքերը՝ կուսակցութիւնը առաջարկում է հետևեալ պահանջները:

ԹԻԻՐՔԱ-ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ*

1) Թիւրքա-Հայաստանը պիտի կազմի Օսմանեան սահմանադրական պետութեան անբաժան մասը, հիմնուած տեղական լայն ինքնավարութեան վրայ:

Օսմանեան կենտրոնական կառավարութիւնը հիմնուած ժողովրդական ռամկավար ներկայացուցչական սխտէմի վրայ, վարում է պետութեան ընդհանուր գործերը—արտաքին քաղաքականութիւնը, զօրքը, դրամը, մաքսը, պօստը և հեռագիրը—Թողնելով ծխական միւս բոլոր գործերը տեղական ինքնավար շրջաններին:

2) Թիւրքա-Հայաստանը, Թիւրքիայի միւս շրջանների պէս, իբրև Օսմանեան դաշնակցական պետութեան մէկ մասը, ազատութիւն պիտի վայելէ իր ներքին գործերի մէջ:—Նրա բոլոր շրջաններն ու համայնքները իրենց ներքին գործերի մէջ նոյնպէս պիտի վայելեն տեղական ինքնավարութիւն:

3) Թիւրքա-Հայաստանի թէ կենտրոնական և թէ առանձին շրջանների օրէնսդրական-վարչական բոլոր մարմինները պիտի ընտրուեն ընդհանուր, հաւասար, ուղղակի, գաղտնի և համեմատական քւէարկութեան ըսկզբունքով, առանց ցեղի, կրօնի և սեւի խտրութեան:

*) 1907 թ. ընդհ. ժողովից հաստատուած ծրագրի արմասը, որը վերաբերում է Թիւրքիային, պատերազմի ստեղծած հետեանքներով, այժմ կարող է փոփոխութեան ենթարկուի:

ԱՆԴՐԿՈՎ ԿԱՍ

4) Անդրկովկասեան ռամկավար Ֆեդերատիվ հանրապետութիւնը պիտի կազմի Ռուսաստանի դաշնակցական հանրապետութեան անբաժան մասը, կապւած նրա հետ պետական ինքնապաշտպանութեան, դրամական սիստէմի, մաքսի և արտաքին քաղաքականութեան խնդիրներով:

5) Ներքին բոլոր գործերի մէջ Անդրկովկասեան Հանրապետութիւնը անկախ է, ունի իր երեսփոխանական ժողովը (պարլամէնտ), ընտրւած ընդհանուր, հաւասար, ուղղակի, գաղտնի և համեմատական քւէարկութեան դրութեամբ: Իւրաքանչիւր անդրկովկասցի, որ անց է կացրել 20 տարին, առանց սեռի խտրութեան, իրաւունք ունի ընտրելու:

6) Անդրկովկասը Ռուսաստանի համապետական Երես. ժողովին ուղարկում է իր ներկայացուցիչները՝ ընտրւած քւէարկութեան նոյն դրութեամբ:

7) Անդրկովկասեան Հանրապետութիւնը բաժանուում է նահանգների (canton), որոնք վայելում են տեղական լայն ինքնավարութիւն: Համայնքները նոյնպէս

ամեն

վայելում են ինքնավարութիւն՝ զուտ համայնական խնդիրներում:

8) Նահանգների սահմանների որոշման ժամանակ պիտի նկատի ունենալ ազգագրական-տեղագրական և կուլտուրական առանձնայատկութիւնները, ըստ կարելոյն միաձոյլ համախմբումներ կազմելու համար:

9) Օրէնսդրական, դատաստանական, վարչական բոլոր մարմինները, ինչպէս և պաշտօնեաները, կընտրւեն ժողովրդի կողմից, վերև յիշւած ընտրական դրութեամբ:

10) Ուղղակի օրէնսդրութիւն, համաժողովրդական քւէարկութեան (referendum) և նախաձեռնութեան իրաւունք:

ԸՆԴՀ. ՊԱՀԱՆՁՆԵՐ ԵՐԿՈՒ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

11) Կատարեալ ազատութիւն խօսքի, մամուլի, խղճի, միութիւնների և գործադուլների:

12) Եկեղեցու բաժանումը պետութիւնից: Կրօնը անհատական խղճի գործ է:

13) Ազգային ինքնորոշման իրաւունք, կատարեալ հաւասարութիւն բոլոր ազգերի և կրօնական համայնք-

սերի: Ոչնչացում դասակարգային բոլոր առանձնա-
նորհուսիներ:

14) Անբռնաբարութիւն անձի, բնակարանի, նա-
մակագրութեան:

15) Ազատութիւն տեղափոխութեան: Անցազրերի
ոչնչացում:

16) Ընդհանուր պարտադիր և ձրի սկզբնական ու-
սում պետական հաշուով: Գործոցների աշխարհականա-
ցում: Դասաւանդութիւն մայրենի լեզուով:

17) Զրի դատավարութիւն:

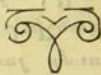
18) Կուլտուրական նպատակների համար յատկա-
ցուած պետական, նահանգային և շրջանային բիւջէի
բաժանումը առանձին ազգութիւնների միջև՝ համաձայն
ազգաբնակութեան քանակի, այդ բիւջէի գործադրու-
թիւնը, ինչպէս և իւրաքանչիւր ժողովրդի կուլտուրա-
կան գործերի ղեկավարումը յանձնելով ընտրւած ա-
ռանձին մարմինների:

19) Համայնական և նահանգական բոլոր պաշտօ-
նեաները պարտական են հմուտ լինել տեղական երկու
գլխաւոր լեզուներին. իսկ ընդհանուր պաշտօնեաները՝
երեք գլխաւոր լեզուներին: Պետական լեզուն պարտա-
դիր է բոլորի համար:

20) Մշտական զօրքի փոխարէն միլիցիա—քաղաքազօրք: Իւրաքանչիւր առողջ քաղաքացի պարտական է որոշ ժամանակ պաշտօնավարել որպէս միլիցիա: Միլիցիան պաշտօնավարում է իր շրջանի սահմաններում: Նա ընդհանուր զօրահաւաքի է ենթարկում միայն այն դէպքում, երբ բովանդակ պետութեան ազատութեանն ու ամբողջութեանը մի որ և է վտանգ սպառնայ:

Միլիցիայի ամեն մի զինուոր իւր հիւանդութեան ընթացքում թոշակ կը ստանայ աշխատուողական նւազագոյն օրավարձի չափով:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՊԱՆԱՆՔՆԵՐ

1) Հողերի համայնացում:

2) Հողը դադարում է մասնաւոր սեփականութիւն կամ վաճառքի նիւթ լինելուց:

3) Արքունական, կալաժատիրական, կրօնական հիմնարկութիւններին պատկանող, ինչպէս և ըստ այլ տեսակի հողերը դարձնել ժողովրդի սեփականութիւն:

4) Հողից օգտելու իրաւունքը պատկանում է աշխատաւորներին՝ աշխատաւորական սկզբունքով.— իւրաքանչիւր աշխատաւոր իրաւունք ունի այն չափով հող մշակելու, որ առանց ուրիշի աշխատանքը շահագործելու՝ կարողանայ իր և իր ընտանիքի սպառողական պահանջներին բաւարարութիւն տալ:

5) Հողերի տնօրինութիւնը և նրանից օգտելու ձևերի մանրամասն որոշումը պատկանում է գիւղական և քաղաքային համայնքներին:

6) Կենտրոնական և շրջանային վարչութիւններին իրաւունք է վերապահուում պարբերական հողարժա-

գործիչ

նումները միջոցով իրագործել հողերի միջ-ըըջանային
և միջ-համայնական հաւասարեցումը:

7) Համայնքից ընտրւած մարմինների կարգադրու-
թեանն է յանձնուում համայնական ընդհանուր կարևո-
րութիւն ունեցող հողերը (անտառ, արօտատեղի) և ջը-
րերը (շարժոյժ, ձկնորսութիւն). իսկ դրանցից ստա-
ցող եկամուտները գործադրուում են համայնքի կուլ-
տուրական ձեռնարկների վրայ:

8) Հանքերը, ինչպէս նաև արտաքոյ կարգի արժէք
ունեցող բնական ուրիշ հարստութիւնները համարուում
են պետական սեփականութիւն, իսկ նրանց եկամուտ-
ները գործածուում են ընդհանուր ժողովրդական-կուլ-
տուրական նպատակների համար:

9) Վերացումն անուղղակի հարկերի, (բացի զարդա-
բանքի առարկաներից):

10) Պրօգրեսիւ (progressif) տուրք եկամտի և ժա-
ռանգութեան: Հարկից բոլորովին ազատել որոշ չափից
պակաս եկամուտ ունեցողներին:

11) Հովանաւորիչ մաքսի ոչնչացում:

12) Պետական ամենամատչելի վարկ (credit):

Անմիջական վերացում օլամի, բէգարի և
նման աշխատանքների:

չփաստարկող

13) Պետական ասպահովագրութիւն երաշտի, կարկրտի, մարախի, հեղեղի և ուրիշ նման պատահարների դէմ:

14) Համայնական կադմակերպում այն բոլոր ձեռնարկների՝ ինչպէս ճանապարհներ, լուսաւորութիւն, փոռ, սպանդանոց, հիւրանոց և այլն, որոնց շահագործումը ժողովրդական նշանակութիւն ունի:

15) Զարգացում սպառողական, արդիւնաբերական և գործակցական ուրիշ բնոյթ ունեցող ձեռնարկների:

16) Օրական 8 ժամայ աշխատանք բանւորների համար՝ թէ քաղաքներում և թէ գիւղերում: Առողջապահական տեսակէտից առանձնապէս վտանգաւոր է և փաստակար գործերի մէջ՝ աւելի պակաս:

17) Քաղաքների և գիւղերի մէջ օրավարձի նւազագոյն սահմանում:

18) Աշխատանքի օրէնսդրական հովանաւորում գիտական, առողջապահիկ պահանջների համաձայն: Վերացում գիշերային աշխատանքների (բացառութեամբ այն աշխատանքների, որոնց արւեստական բնոյթը ընդմիջում չի պահանջում):

19) Վերացնել կանանց և անչափահասների գիշերային աշխատանքները: Կանայք ազատ պիտի լինեն աշ-

խատանքից՝ ծննդաբերութիւնից վեց շաբաթ առաջ և վեց շաբաթ յետոյ: Արգելել անչափահասների աշխատանքը մինչև 15 տարեկան հասակը. իսկ 15-18՝ սահմանափակել օրական 6 ժամով: Վերացնել պայմանաժամից դուրս աշխատանքը: Արգելել տուգանքի ձևի տակ օրավարձի նւագեցումը:

20) Կիրակնօրեայ լիակատար հանգիստ: Մահմեդականների համար՝ ուրբաթ օրը:

21) Գործարանական վերատեսչութեան ընտրութիւնը բանւորների կողմից: Բանւորների մասնակցութիւնը գործարանների ներքին վարչական գործերում:

22) Բանւորների ապահովագրում դժբաղդ պատահարներից, հիւանդութեան, ծերութեան և անգործութեան ժամանակ՝ պետութեան և գործատէրերի հաշւին:

23) Զրի բժշկութիւն: Արհեստային (technique) ձրի աջակցութիւն:

24) Աշխատանքի բիւրօներ:

Դաշնակցութեան իւրաքանչիւր գործելավայրի (Թիւրքիա, Կովկաս, Պարսկաստան) ռայօնական ժողովները մշակում են պլանօրմներ իրենց ընթացիկ և անմիջական պահանջների համար:

